

valkhofnieuw

19e jaargang nr. 1

Colofon Valkhofnieuws

Valkhofnieuws: Verschijnt 4x per jaar en is een uitgave van de Valkhofvereniging.
ISSN-nr.: 1382-3760

Redactieadres: Valkhofnieuws
Postbus 1390
6501 BJ NIJMEGEN

Redactieleden: H. Schoonwater
A. Janssen
P. Hoos
M. Vollebregt (hfd. red.)

Artikelen: Aanleveren -indien mogelijk- op diskette (WP 5.1)
De redactie kan artikelen inkorten of niet plaatsen.

Valkhofvereniging

Lidmaatschap: Postbus 1390 6501 BJ NIJMEGEN

Contributies: f 25,- per kalenderjaar
Postbank 44.38.363 t.n.v.
Valkhofvereniging Nijmegen.

Valkhofkapel: Conservator: drs. E.F.M. Boshouwers
Groenewoudseweg 49
6524 TP NIJMEGEN
Tel.: 024 - 3232587

NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG WORDEN VERMENIGVULDIGD EN/OF OPENBAAR GEMAAKT
WORDEN D.M.V. DRUK, FOTOKOPIE, MICROFILM OF OP WELKE WIJZE DAN OOK,
ZONDER VOORAFGAANDE TOESTEMMING VAN HET BESTUUR VAN DE VALKHOFVERENIGING.

VOORWOORD BIJ VALKHOFNIEUWS 1997-1

Door Maurice Vollebregt

U heeft het vast al gemerkt: op het logistieke vlak zijn er binnen de Valkhofvereniging enige problemen geweest, die inmiddels weer zijn opgelost. Door een tijdelijke storing in het computersysteem kreeg U later dan gepland Uw acceptgiro voor de contributie van 1997. Ook Valkhofnieuws is later uitgekomen door een tijdelijke ziekenhuisopname van Uw hoofdredacteur (inmiddels ben ik weer de oude!).

Relatief kort na het verschijnen van dit tijdschrift ontvangt U Valkhofnieuws nummer 2, zodat we vanaf dat moment weer helemaal op schema zitten.

Met dit nummer hoopt de redactie weer veel goed te maken. Op de volgende bladzijde leest U alles over de laatste ontwikkelingen rond het herbouwproject: de architectenselectie. Er worden drie (schets)ontwerpen en maquettes gemaakt; in het najaar wordt definitief het beste ontwerp gekozen en verder uitgewerkt.

Op twee manieren krijgt U een kijkje in de St.Nicolaaskapel (natuurlijk ook bekend als Karolingische kapel). Het interieur is de afgelopen maanden verbeterd door o.m. de aanleg van vloerverwarming, de vernieuwing van meubilair en informatiepanelen. In een ander artikel worden de mogelijke bouwperiodes van de kapel onder de loep genomen.

Ook de Barbarossaruïne krijgt in dit nummer aandacht: als decor voor een borstbeeld van een keizer, die feitelijk niets met het Valkhof van doen had!

De stad Leiden kent binnen haar stadscentrum nog een gave middeleeuwse ringburcht, die *niet* aan vernietingsdrang ten onder is gegaan. Vanaf deze plaats danken wij dhr. C. van Tilburg voor zijn interessante artikel over dit bouwwerk.

Over de herbouw van de Valkhofburcht is in de pers de laatste maanden veel te doen geweest. Staatssecretaris Nuis van Cultuur schreef een brief naar het Nijmeegse College van B&W. Uit deze brief bleek van Rijkszijde vooralsnog weinig enthousiasme voor het herbouwproject; diverse argumenten en mogelijke bezwaren werden aangedragen.

Zowel de Valkhofvereniging als de projectontwikkelaar zijn echter de mening toegedaan, dat een herbouwplan beoordeeld moeten worden op basis van bouwtekeningen en realiseerbaarheid. Emotie is meestal een slechte raadgever en moet als beoordelingsfactor geen hoofdrol spelen!

In de brief van Nuis wordt het herbouwplan -in tegenstelling tot wat velen denken- niet afgekeurd. Nuis adviseert het Nijmeegse college van B&W slechts om van verdere planontwikkeling af te zien. Gelukkig blijft de gemeente het project ondersteunen en wordt het traject, dat vastgesteld is in het gemeenteraadsbesluit van 12 juni 1996, verder doorlopen.

De presentatie van de architecten(teams) is hier een rechtstreeks gevolg van.

Volgende keer meer nieuws!

ARCHITECTENKEUZE BEKENDGEMAAKT IN STADHUIS

Door drs. Fer Boshouwers, voorzitter Valkhofstichting

De presentatie van de architectenkeuze op donderdag 15 mei j.l. in het stadhuis van Nijmegen werd ingeleid door Wethouder R. Migo. Vervolgens sprak de schrijver van dit artikel de volgende tekst uit:

Wethouder Migo hartelijk dank voor Uw woorden.

Namens de Projectgroep wil ik nu de agenda toelichten.

In de eerste plaats zal ik namens de Valkhofvereniging en de Valkhofstichting enige kanttekeningen plaatsen bij ons initiatief tot het herbouwen van de burcht en enige zaken rondom het ontwerp.

Vervolgens zal de Heer Ron Lubbers als ontwikkelaar het projectorganisatieschema van uitleg voorzien, met name de plaats van architectenselectie.

Tenslotte zal de Heer Piet van der Laan de selectiecriteria toelichten alsmede de procedure, die daarbij gevolgd is. Tenslotte zal hij de uitslag bekendmaken.

Als voorzitter van de Valkhofstichting wil ik nog eens benadrukken dat de Valkhofvereniging met haar ruim achthonderd leden een royaal platform mag worden genoemd voor het initiatief tot herbouw van de burcht.

Over het initiatief heeft een stadsraadpleging plaatsgevonden, die mede gelet op het begeleidende beeld vanuit het stadscentrum, beschouwd mag worden als een redelijk royale ondersteuning.

Tendentieuze berichtgeving met negatieve inslag heeft ons er niet van weerhouden ons initiatief steeds volledig en positief uit te dragen

Bij het uitdragen heeft de Valkhofvereniging zich voornamelijk laten leiden door de beelden van Hendrik Hoogers uit 1794 en volgende jaren.

Uiteindelijk zijn de plannen verder ontwikkeld op basis van het groene licht door de gemeenteraad gegeven.

De samenwerking met de ontwikkelaar heeft geleid tot goed voorbereidend overleg met betrekking tot de selectie van de architecten van internationale bekendheid.

Uitgangspunten bij dat overleg waren o.a. de volgende punten:

- De Valkhofvereniging verstrekt de haar beschikbare historische gegevens over de burcht anno 1795, dus vlak voor de afbraak.
- In het plan dient de restauratie van de bestaande monumenten te worden opgenomen.
- In de voorbereidingsfase worden gegevens verzameld met betrekking tot het bouwhistorisch en archeologisch onderzoek.

In dat overleg zijn met betrekking tot het ontwerp een aantal zaken geformuleerd, waarvan ik er graag een paar onderstreep:

- De herbouw van de burcht en eventuele nevenbebouwing zal geschieden in de best denkbare en mogelijk te herleiden maatvoering en detaillering op basis van het bouwhistorisch onderzoek.
- Het concept voor het ontwerp zal bestaan uit een combinatie van oude (oorspronkelijke) materialen en nieuwe daarbij passende duurzame materialen met hedendaagse signatuur.
- De materiaalbewerking en kleuren moeten passen in de oud-nieuwsituatie met verantwoording van nieuwe elementen tegenover het oorspronkelijk gegeven.

Tenslotte mag het uiteindelijke beeld niet nadrukkelijk afwijken van hetgeen bekend is uit 1795. Dit zou leiden tot teleurstelling bij de initiërende vereniging en het door haar gecreëerde maatschappelijk draagvlak.

Ik geef nu het woord aan de Heer Ron Lubbers, die het projectorganisatieschema zal toelichten. Tot zover de inleiding van de voorzitter van de Valkhofstichting.

Vervolgens maakte ir. Piet van der Laan, aan het einde van zijn inleiding de uitslag bekend van de architectenkeuze. Van oorspronkelijk 36 gegadigden was er een selectie gepleegd naar 7, en vervolgens naar 3 genomineerde architecten(-teams).

Er werden 5 architecten genomineerd voor het maken van een ontwerp, een maquette en een videopresentatie. De 5 werken deels in teams, deels zelfstandig.

Het plaatje ziet er nu als volgt uit:

Als team:	Galfetti (Zwitserland) met Coenen (Nederland)
Eveneens als team:	Miralles (Spanje) met Fowler (Engeland)
Zelfstandig:	Grassi (Italië)

In de loop van juli a.s. zullen zij hun ontwerpen presenteren aan een selectiecommissie, waarin de Valkhofstichting ook vertegenwoordigd is. Het gekozen ontwerp zal - na een zorgvuldige voorbereiding in november van dit jaar - aan de Raad van de Gemeente worden voorgelegd. Dan zal worden bepaald of er uitvoering aan zal worden gegeven.

We zien de komst van de ontwerpen met belangstelling tegemoet en blijven met de expertise vanuit de vereniging 'stand by' voor informatie aan de gekozen architecten.

MAQUETTE VAN DE NICOLAAS-KAPEL IN DE 11^E EEUW

Door Henk Schoonwater

In het Gemeente-archief vond ondergetekende een kleurenfoto van een maquette van de kapel. Niemand kon aldaar de vraag beantwoorden wie deze maquette ooit gemaakt had, of waar deze gebleven was. Kan één van onze lezers ons soms op weg helpen?

Naar de foto, kennelijk ver na de oorlog vervaardigd, is bovenstaande tekening vervaardigd. Het lijkt mij, dat de reconstructie inderdaad een eerdere toestand van de kapel weergeeft. Men ziet aan de huidige toestand ook, dat uit respect voor het verleden de kapel na elke gedeeltelijke verwoesting door oorlog of verwaarlozing weer in de oude grondvormen werd opgebouwd. Wel is de kapel verhoogd en heeft deze deels een gotisch aanzicht gekregen.

Het (trap)torentje naast de ingang lost tevens de vraag op wat toch die diepe nis aan de buitenkant rechts van de voorbouw voor functie had. Op de eerste verdieping fungeerde deze als toegang tot het traptorentje. Zowel op de begane grond en ook op de bovenste galerij was dit torentje van binnen uit te bereiken; niet van buitenaf. Dit uit het oogpunt van verdediging.

Reconstructie Valkhofkapel in romaanse toestand (tekening Gemeente-archief).

VALKHOF-NIEUWTJES

Concert Amidart in de St.Nicolaaskapel

Het Vocaal Ensemble Amidart o.l.v. Jan Groos brengt bijzondere middeleeuwse muziek ten gehore en heeft al eerder in 'onze' kapel opgetreden ter ere van de feestelijke 'heropening'. Op donderdag 26 juni geeft Amidart een concert in de St.Nicolaaskapel; aanvang 19.30 uur tot circa 20.30 uur. De entree, die voor het grootste deel aan de Valkhofvereniging ten goede komt, bedraagt f 13,50.

Wij adviseren U sterk gebruik te maken van de voorverkoop van de kaarten; deze vindt plaats bij de VVV Rijk van Nijmegen aan de St.Jorisstraat/hoek Canisiussingel. Op 26 juni zullen aan de kapel slechts in zeer beperkte mate kaarten te verkrijgen zijn.

Oproep: nieuwe kapelmedewerkers gevraagd !

Momenteel bestaat er binnen de Valkhofvereniging een tekort aan vrijwilligers, die bereid zijn om als 'gids' danwel 'gastheer/gastvrouw' in de Nicolaaskapel op te treden. Wij zijn op zoek naar enthousiaste mensen, die gedurende de zomermaanden en in het najaar ongeveer 1 zondag- of woensdagmiddag per maand beschikbaar zijn (van 14.00 tot 16.30 uur).

Wohnt U in Nijmegen of directe omgeving, interesseert U zich voor geschiedenis en gaat U graag met mensen om, dan bent U wellicht een geschikte kandidaat!

Uiteraard is een 'bemensing' van de kapel met meerdere personen ook mogelijk, indien dit Uw voorkeur heeft.

U kunt zich opgeven in de Nicolaaskapel op het Valkhof op de zondag- of woensdagmiddagen. Ook kunt U bellen met dhr.Boshouwers, conservator van de kapel (tel.:024-3232587). Hij kan U tevens nadere informatie verstrekken.

Boek 'De Valkhofburcht' voor speciale ledenprijs

In de luxe uitgave van het boek *De Valkhofburcht* van J.J.Weve 'wandelt' U door vele eeuwen roemruchte geschiedenis van het meest markante bouwwerk dat in Nijmegen en omstreken te vinden was. Dit boek bevat tevens een uitgebreide maar goed leesbare beschrijving van de burchtgebouwen, diverse plattegronden en 32 schitterende illustraties.

U komt in het bezit van dit unieke boek door de speciale ledenprijs van f27,50 inclusief verzendkosten (normaal f32,50) over te maken op *Postbanknr. 44 38 363*, ten name van Valkhofvereniging Nijmegen, onder vermelding van 'Boek Weve'.

U krijgt het boek dan binnen enkele weken thuisgestuurd.

FEESTELIJKE HEROPENING ST. NICOLAASKAPEL

Door drs. Fer Boshouwers

Op zondag 6 april j.l. werd met enig feestelijk vertoon de St. Nicolaaskapel op het Valkhof heropend. Waarom feestelijk heropend en niet gewoon opening bij de start van het seizoen? Meerdere redenen zijn daarvoor aan te dragen.

Klimaatregeling

Op de eerste plaats was er de mijlpaal met betrekking tot de klimaatregeling, in de wandeling ook wel vloerverwarming gebeten. Na jaren van 'dubben' en dralen, zowel bij de Gemeente als bij ons als vereniging, was in de zomer van 1996 de knoop doorgehakt: de langverwachte klimaatregeling zou in het najaar van 1996 worden geïnstalleerd. Het werd een elektrische installatie, die, zoals bij vloerverwarming, onder de tegels zou worden aangebracht. Een hele operatie. De bestaande vloer, moest worden verwijderd en de tegels moesten genummerd worden opgeslagen. Ook een zandpakket van ca. 40 cm moest er uit. Het zand moest worden gecontroleerd op archeologisch materiaal, maar i.v.m. eerdere onderzoeken c.q. restauraties waren de verwachtingen niet hooggespannen. Toch werden nog een paar Romeinse muntjes uit de vierde eeuw gevonden en deze zijn voor verder onderzoek door de stadsarcheoloog meegenomen. Voorts werden de blootgelegde muurstukken en zuilen voorzien van een beschermende bekisting en met zogenaamd 'noppenplastic' bekleed, zodat het te storten beton niet direct in contact met het monument zou komen. Overigens werd de hele kapelbodem met plastic afgedekt, alvorens er wapeningsmatten werden aangebracht en tenslotte werd daarop het beton gestort. In het beton liggen ook de elektrische leidingen voor de klimaatregeling en een aantal nieuwe contactdozen.

Deze vinden hun begin in de kastruimte (rechts bij het binnenkomen), waar ook de schakelingen en de stoppenkasten zijn ondergebracht. De kast zelf is ook geheel nieuw en is wat forsler uitgevallen dan de vorige. Zowel voor de elektrische installatie als voor verkoop van boekjes, kaarten en prenten is er nu meer ruimte dan voorheen. Terug naar de klimaatregeling. Op de betonlaag werd weer plastic aangebracht met een laag tempex, als drager en isolatie van de verwarmingsleidingen. Deze zijn op basis van deelttekeningen in een fraai patroon gelegd. Daarover is weer een specielaag aangebracht met uiteindelijk een afwerklaag van mortel, waarin de esterikken (boerenplavuizen) weer werden 'gemonteerd'; alles met de nodige zorgvuldigheid en precisie.

Eind augustus van dit jaar wordt de installatie in werking gezet om het hardingsproces van beton, specie en mortel niet te verstoren.

Aan deze operatie hebben op deskundige wijze meegewerkt: de dienst bouwkunde (de Heer Reijnen) en de afdeling monumentenzorg (de Heer Koldewijn) van de gemeente, Aannemersbedrijf Van Tienen (bouwkundige voorzieningen), Electrotechnisch Installatiebedrijf Dekkers (Verwarming/klimaatregeling) en Electro-technisch bedrijf Haerkens (voor schakelkasten, hoofdleidingen en contactdozen). Alles werd gecoördineerd door de Heer Kleven

van de gemeente. Hulde aan de instanties en de bedrijven, maar vooral aan de personen, die eraan gewerkt hebben.

Wij kijken terug op een interessante werkperiode, die uiteindelijk in de wintermaanden plaats vond. Geen sinecure voor de werkers onder, in en op de vloer.

Overigens zal de verwekte warmte niet hoger worden dan 12 à 13 graden C. De installatie is bedoeld om het vocht in de kapel terug te dringen. Echter met minder koude voeten zal ook het verblijf in de kapel behaaglijker worden.

Nieuwe stoelen

Het oude meubilair van stalen frames met plastic kuipjes was hard aan vernieuwing toe. Tengevolge van het vocht was er sprake van meer dan normale roestvorming: lelijk en gevaarlijk. De bedrijven Dekkers en Van Tienen hebben een deel gesponsord en een deel is door de vereniging zelf gefinancierd.

Met huwelijken, uitvoeringen en Grieks-orthodoxe diensten, maar ook met gewone openstelling was het geen gezicht om het oude meubilair te handhaven. Het heeft jaren dienst gedaan en van verkwisting van gekregen fondsen kunnen we dus niet beticht worden. Het oogt goed en we zijn 'dik' tevreden. Er zijn nu 60 zitplaatsen en de opstelling van de stoelen is V-vormig, parallel aan het ruitvormige patroon van de vloertegels. De firma Sligro heeft ze geleverd voor een actieprij. Sponsors hierbij nogmaals hartelijk dank.

Een nieuwe 'rug' voor huwelijksboekje

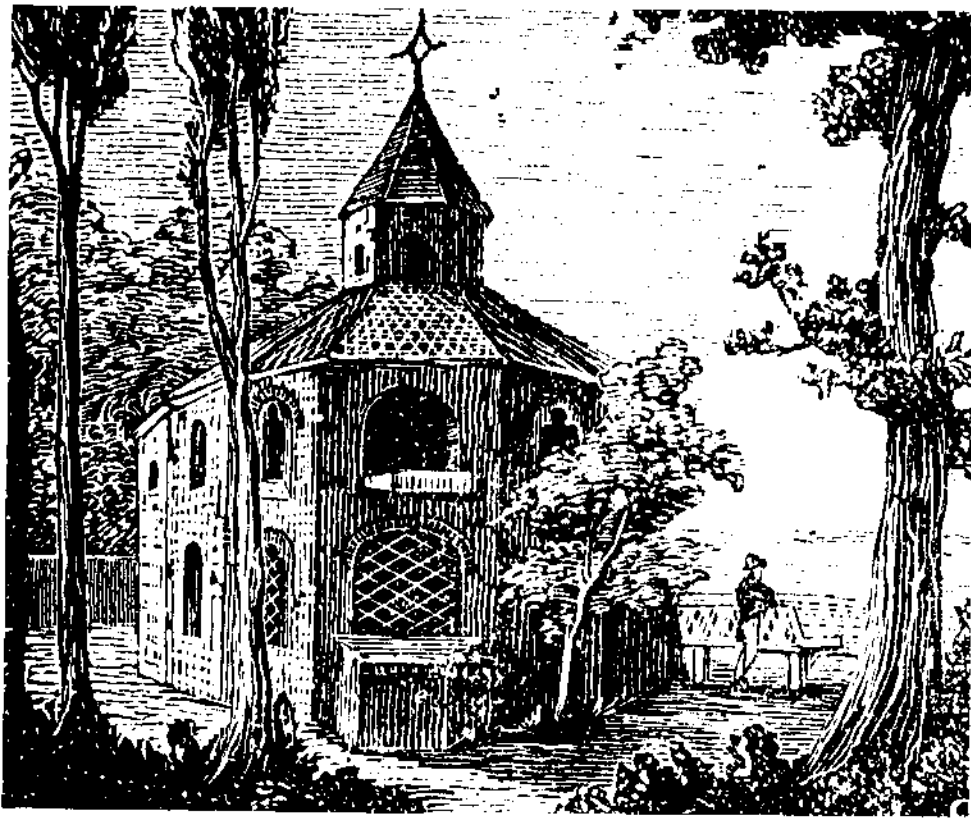
Het fluwelen kleed ter versiering van de huwelijksboekje van Otto II en zijn gemalin Theophanou was hard aan vernieuwing toe. Hier had

schimmelvorming plaats gevonden en er waren gaten in gevallen. Mevrouw Elfriede van Berkel heeft nieuwe donkerblauwe pluche gekocht en er weer een mooie achtergrond voor de oorkonde van gemaakt. De oorkonde zelf oogt daardoor ook weer als nieuw. Dank voor de inspanning is op zijn plaats.

De langverwachte infopanelen

In de kapel was veel informatie aanwezig, met name over Keizerin Theophanou en haar stad van herkomst (Byzantium). Ook was er nog veel aanwezig met betrekking tot de herdenking van haar duizendste sterfjaar (991 op het Valkhof) in 1991. Over andere aspecten van de geschiedenis vertoonde de kapel een leemte. Dit werd doorgaans verteld door de kapelbeheerder. Toch zijn er mensen, die - al lopend door de kapel - zelf hun informatie willen opdoen. Om hieraan te voldoen en tevens meer rust in het interieur te brengen is er gezocht naar een oplossing tegen de achterzijde van de zuilen. Qua opzet zijn er veertien panelen hetzelfde en zij dekken de gehele geschiedenis van het Valkhofterrein vanaf de Romeinen tot aan de dag van vandaag.

Steeds is er sprake van een titel of koptekst met eronder een prent/foto, die tekenend is voor de periode. Vervolgens zijn er een paar kernjaartallen met gebeurtenis in één blok vervat, daaronder een blok historie in de vorm van een korte historische schets en tenslotte steeds een korte bouwwijzer, die informatie geeft over de plaats waar men staat of wat men van daaruit in de kapel kan zien. Het voordeel is dat de bezoekers steeds naar het midden van de kapel zijn gericht, maar ook dat vanuit het midden van de kapel er geen panelen storend werken bij huwelijksvoltrekkingen, etc.

'De Heidensche kapel te Nijmegen'
Houtgravure Alexander Cranendonq - 1841.

De buitenmuren zijn daardoor ook bijna allen leeg, waardoor het gebouw als monument meer spreekt. En tweetal aanvullende panelen vervullen respectievelijk de taak als 'overzicht van begunstigers van de kapel' en als activiteitenoverzicht.

De met spaanderplaat beklede panelen ter rechterzijde tegen de binnenzijde van de buitenmuur zijn gehandhaafd i.v.m. de slechte staat waarin deze muren zich bevinden, maar zijn nu ook voorzien van kurklinoleum om in voorkomende gevallen bijvoorbeeld tentoonstellingen ook te kunnen functioneren als presentatiebord. De kleurkeuze van het materiaal is passend bij de hoofdinten van het gesteente van de kapel.

Verlichting in de kapel

In verband met de komst van een nieuw lichtprogramma in de kapel werd overwogen een goed alternatief te vinden voor de veelheid van armaturen op de bovengalerij, maar ook voor de centrale verlichting in de vorm van de drie plastic bollen, die in de kapel hingen. Er was reeds geld voor het nieuwe programma verkregen door een schenking van vijftuizend gulden door de firma's Dales (badkamers) en Van Ditshuizen (keukers) bij gelegenheid van de opening van hun vestiging in Nijmegen in 1996. Ook de aanbieding door "Het Gilde" (Nijmegen) van een handgesmede lichter (inclusief kosten van het 'opknappen') was aanleiding tot herziening van het lichtprogramma. De monumentencommissie van de Gemeente Nijmegen stond inmiddels een proefophanging toe. Zij keurt uiteindelijk goed of af, en niet zonder inzicht. De lichter hangt er nu een tijdje en oogst zowel lof als afkeuring. Als conservator is het moeilijk om een objectief oordeel uit te brengen, omdat je de

voorgeschiedenis kent, die aan de verwerving ten grondslag ligt. Je neemt in je beoordeling mee: de goede bedoeling van de schenkers, de vele uren die aan het opknappen zijn besteed, de oorsprong van de lichter, etc. Toch mag er slechts één overweging gelden: is de kapel als monument gebaad of geschaad door het nieuwe element, en is het lichteffect een verbetering van de bestaande situatie? Een moeilijke zaak. Mijns inziens is de lichter nu - in zijn zwart gemoffelde vorm - te dominant. Mogelijk dat een kleurstelling in een grijs tint een oplossing is. Zeker is dat er nog alternatieve invullingen mogelijk zijn met deze kroon als centraal gegeven. Ook de vraag of er kaarsen in moeten aangebracht of electrisch licht is nog een dilemma op zich. We proberen het gewoon uit en maken na het experimentele stadium een weloverwogen keuze, uiteraard met het oordeel van de monumentencommissie als gegeven.

Voor de analen van de kapel is het 'interessant' te vermelden dat de proefophanging een gewonde heeft opgeleverd. Een behulpzame constructeur kwam bij het transport van een handlier en de ophangkabel naar de zolder in de kapel lelijk te vallen. Bij het beklimmen van de onmogelijke (estetisch zeer problematische) trapleer naar boven, kwam hij vanaf een hoogte van ca. 5 meter te vallen en brak daarbij beide polsen en liep ook kneuzingen op aan zijn rug. Vanaf deze plaats wordt hem alsnog een goed herstel toegewenst. Zijn zoon heeft de proefophanging inmiddels voltooid, waarvoor dank op zijn plaats is.

Terug naar de bovengalerij. Hier zijn alle oorspronkelijke spotjes en mini-TL-buisjes verwijderd en vervangen door armatuurjes van een gelijk formaat en soort; ook als

proef. Je kunt het geld maar één keer uitgeven !!! De aanlichting van de galerij voldoet nu goed, maar toch gaan we nog eens met de leverancier kijken naar vergelijkbare, en op de situatie mogelijk nog betere inspelende verlichtingselementen.

De altaarromp tussen de zuilen

Bij de ontmanteling van de vloer bleek dat wat oorspronkelijk werd gezien als een origineel - en uit de beginperiode van de kapelbouw stammend - altaar, een 'fake' produkt te zijn uit veel latere tijd. De boerenplavuizen (esterikken) zaten namelijk onder de resten van de altaarromp: de romp was over de vloer heengebouwd en kon dus nauwelijks meer dan ca. 150 jaar oud zijn, althans in deze vorm. Voor een deel was de romp gebouwd van tufsteen, hetgeen zou wijzen op een zeer oude leeftijd, maar naast de constatering van esterikken eronder bleek er ook een gewelfde (toogje) van baksteen (kloostermoppen) onder schuil te gaan. Met name het laatste moet dateren uit een periode van vóór na het ontstaan van de kapel, omdat in de tijd dat de kapel is gebouwd (eerste helft 11de eeuw) de baksteenfabricage niet meer bekend was. Dit bakprocedé was met het vertrek van de Romeinen in de vierde eeuw in de vergetelheid geraakt en pas in latere eeuwen weer herontdekt. Tegenspraak op tegenspraak was dus het gevolg van de huidige staat van de altaarromp. Zonder definitieve ingrepen is er nu een alternatieve altaarvorm gecreëerd, die zeer bruikbaar blijkt, maar ook weer niet geheel recht doet aan de ritme-werking van de zuilen. We zoeken naar een oplossing, die dat euvel verhelpt.

De fundering van de kapel

Bij de blootlegging van de fundering van de kapel (aanleg klimaatregeling) bleek dat de fundering mogelijk toch dateert uit een vroegere periode. De gebruikte materialen, maar ook de stapeling van de stenen doet een vroeger ontstaan van het fundament vermoeden. Zou er dan toch nog iets overgebleven zijn uit de tijd van Karel de Grote? Was er reeds eerder een echte Karolingische kapel op die plek? Eenmaal een plaats gekozen voor erediensden, dan werd die plaats - vaak heidens van oorsprong - toch hergebruikt voor Christelijke bebouwing. Mogelijk dat na een "heilige (heidense) eik" Karel de Grote op die plaats een kapel liet bouwen. Na hem zijn er nog minstens tweemaal vernielende Noormannen op het terrein geweest, die de kapel van hem kunnen hebben verwoest, maar zeker niet de funderingen hebben verwijderd. Later bouwde men graag voort op de restanten. Hier ligt voer te over voor echte bouwhistorici (zie ook artikel Schoonwater in dit blad).

De feestelijke heropening

Namens het College van B&W heeft wethouder Migo de kapel heropend. Met een inleiding, die kennis omtrent de geschiedenis aan de dag legde heeft hij vervolgens symbolisch de kapel heropend door nogmaals de aandacht te vestigen op het vredesmonument in de nis aan de noordzijde van de kapel.

Voorzitter van de vereniging, drs. Jacq Nooy, nam een historische terugblik op het verenigingswerk voor zijn rekening en memoreerde het belang van Hein van Brienens als sleutelbewaarder in het kader van de promotie van de kapel.

Aansluitend werd door ondergetekende aandacht besteed aan de metamorfose van de kapel, de lijst met begunstigers, en niet op de laatste plaats aan de leden van de vereniging, die zich hadden ingespannen om alles op orde te krijgen. Een grote schoonmaakbeurt was aan de opening voorafgegaan. Daarbij moesten genoemd worden Maurice Vollebregt met zijn vriendin Lisette, maar ook Frans van Berkel met echtgenote. Het schoonmaken was een klus van jewelste, omdat in jaren de muren, de vensteropeningen en de vloer geen beurt hadden gehad. Tinten van het gesteente lichten weer op. Herboren kwam een en ander tot leven.

De korte inleidingen werden voorafgegaan en gevolgd door het buitengewone

kwaliteitswerk van het Vocaal Ensemble Amidart onder de bezielende leiding van Jan Groos. Het klonk geweldig en paste precies in de sfeer van ons aller monument.

Na afloop werd - bij uitzondering - in de kapel het glas geheven op de heropening en allen die daaraan hebben bijgedragen. Een mooi moment om op terug te zien. Dat is overigens echt mogelijk omdat de hele bijeenkomst op video is vastgelegd door Albert de Valk. Misschien iets voor een ledenvergadering ?!

Al met al kan de kapel weer als vanouds opgesteld worden en kunnen velen genieten van dit bijna oudste complete monument van ons land: een sieraad voor Nijmegen als oudste stad van Nederland.

ALS STENEN EENS KONDEN SPREKEN - DEEL III

De Nicolaas-kapel toch ouder dan algemeen aangenomen wordt?

Door Henk Schoonwater

Bladerend in de vele Duitse boeken betreffende Karel de Grote en zijn opvolgers, zoekend naar materiaal betreffende het oude keizerlijke paleis te Nijmegen, is het mij opgevallen hoe weinig er op dit gebied in genoemde boeken te vinden was.

Men kan gerust zeggen: Nijmegen wordt bijna dood gezweven.

Zelfs op een overzichtskaart betreffende keizerlijke paleizen of steden is Nijmegen niet te vinden. Dit is des te merkwaardiger omdat onze Sint Nicolaaskapel een vrij nauwkeurige, verkleinde kopie is van de paleiskerk of paltskapel die Karel de Grote te Aken liet bouwen. In geheel Duitsland is, bij mijn weten, een dergelijke kopie niet te vinden.

Verrast was ik dus toen ik in een boekenbezit een tijdschrift vond waarin een artikel stond over de Nicolaaskapel van de hand van Dieter Weirich.

Hoewel meer dan 40 jaar oud wil ik dit artikel toch aan de vergetelheid ontrukken omdat weinigen dit artikel kennen. Het is interessant vanwege de conclusies die Weirich trekt.

In vrije vertaling, aangevuld met eigen waarneming en met conclusies uit andere geschriften volgt zijn artikel.

Weirich memoreert eerst aan het manuscript dat de Nijmeegse stadsarchitect ir. J.J. Weve getypt heeft, en dat de Valkhofvereniging enkele jaren geleden door de ijver van diens voorzitter Jack Nooy in druk heeft laten verschijnen.

Weve zegt daarin over de bouwperiode van de kapel: "Een juiste datering van het hoogst belangrijke monument blijft echter moeilijk en zal waarschijnlijk nimmer mogelijk zijn". Weve meent dat het gehele

oorspronkelijke bouwwerk stamt uit de tijd van de regering der Ottoonse Keizers: ongeveer de periode 900-1000. Hij steunt daarbij op de kapitelen van de zuiltjes in de bovengalerij. De vorm ervan is in die tijd zeer gebruikelijk in het Rijnland en ver daarbuiten. Ook Weve zag bijna 100 jaar geleden al dat de kapel een kopie was van de Akener paltskapel. Weve stelde vast, dat het fundament van de binnenste octogoon (achthoek) rood-geïnte 'karolingische' mortelbrokken bevatte. Deze waren voor een tweede maal gebruikt. De fundamenten van de binnenste achthoek zaten veel dieper dan van de zestienhoekige buitenmuur. De vlakken van de buitenmuur waren in de 15e eeuw verregaand herbouwd of vernieuwd. Dr. H. Brunsting van de Leidse Universiteit heeft dit jaren later, na hernieuwd onderzoek, opnieuw geconcludeerd.

Het voorportaal

Niet alleen was de binnenste achthoek veel dieper gefundeerd maar ook de fundamenten van het vierkante voorportaal hadden deze diepte. Tijdens de laatste restauratie van de kapel, die door oorlogshandelingen schade had opgelopen, werden nogmaals de funderingen onderzocht. Men kwam tot de conclusie, dat de voorbouw -ook wel Westwerk genaamd- het oorspronkelijkste deel van het gehele bouwwerk was. De muren waren in vergelijking met de andere tufstenen gedeelten van de octogoon veel primitiever

en vooral veel onregelmatiger opgemetseld. Dit is heden ten dage nog goed te zien.

Jammer is dat men na de oorlog de noordzijde van de voorbouw (dit is de linker wand) zodanig vernieuwd heeft dat uit de huidige toestand van dit muurgedeelte geen enkele archeologische of bouwhistorische conclusie te trekken is. Uit oude foto's lijkt het mij, dat juist dit gedeelte veel sporen van vernieling en vernieuwing droeg.

Om terug te komen op de voorbouw: niet alleen zijn de tufstenen onregelmatig op elkaar gestapeld, maar plaatselijk zijn ook kiezel, tegelstukken en eruptieve stenen in de muur verwerkt. Hierover heb ik geschreven in mijn eerdere artikel "Een gevel als relikwie". Verder vallen nog de machtige kalksteen-hoeken op. In hoeverre deze van later eeuwen zijn valt moeilijk te zeggen, maar een Romeinse herkomst is niet uitgesloten. De gebruikte tufstenen hebben ongeveer een vierkant formaat; de geel-witte mortel is fijnkorrelig en niet vermengd met tegelmeel. Interessant zijn de bogen boven het portaal en het daarboven gelegen west-venster.

De boog direct boven het ingangsportaal bestaat uit een afwisseling van tufsteen en rode tegels. Deze afwisseling is wat betreft de bovenste boog niet zo duidelijk meer door de vele beschadigingen.

De 'portaalboog' heeft telkens een blok tufsteen gevat tussen op zijn kant gezette bruin-rode tegels. In het midden is het blok tufsteen nog overdekt door een horizontaal liggende tegel.

Deze bouwwijze was reeds bij de Antieken bekend, en later een vooral in de Karolingische architectuur geliefde versiering.

Een dergelijke versiering van een ingangsboog vinden we nu nog in de Petersbasilika te Metz, de Severinskerk te Passau, aan resten van de paleisruïne te Ingelheim en dichterbij huis in een oude muur van de St. Caeciliakerk, nu Schnittgen-museum, te Keulen. Deze laatste muur wordt gedateerd als 'laat-karolingisch'; de boog in St. Severin als 8e-9e eeuw.

Wanneer we in Nijmegen de stenen nog eens bekijken dan valt op dat de stenen niet wig-vormig zijn gehouwen om ze in de boog te doen passen. Men heeft ze eenvoudig passend gemaakt door het aanbrengen van een zeer brede mortelvoeg. Van de bovenste boog is nog een klein stukje versiering aan de linkerzijde over. Deze laat een tweede soort versiering zien, namelijk 2 stukken tufsteen tussen 2 tegels. Ook dit kan men zien aan enkele oude kerken in het Rijnland. Dieter Weirich noemt nog een dergelijke kerk, namelijk het zeer bekende kerkje van Alpen aan de Maas. Helaas is de oude muur dusdanig 'gerestaureerd' dat er geen historische vreugde meer aan te beleven valt. Bovenstaande observaties aan de gevel laten er weinig twijfel over bestaan: het Westwerk is het oudste gedeelte van de kapel en kan nog voor het midden van de negende eeuw te dateren zijn. De aanwezigheid van de keizerlijke loge op de bovenverdieping kan hier ook nog op wijzen.

Het interieur van de kapel is van jongere datum, maar een deel van de fundamenten van de binnenste octogoon, kan ouder zijn. Dit fundament ligt ook dieper. De mortel-samenstelling is ook weer anders dan van de voorbouw.

Interieur van de Nicolaaskapel op het Valkhof. Duidelijk zijn hier de verschillende bouwstijlen te onderscheiden: vroeg-romaans en gotisch.

Vroeg-Europese historie

We maken een 'kleine' wandeling door enkele eeuwen vroege Europese geschiedenis. De opvolger van Karel de Grote, Lodewijk de Vrome, had tegen het einde van zijn leven het Rijk onder zijn drie zonen verdeeld bij het Verdrag van Verdun in 843. Het bleek geen al te verstandige beslissing te zijn, maar gezien de omstandigheden wel te begrijpen. Na zijn dood vochten de broers om het grootgrondbezit, waardoor het middenrijk uiteindelijk gemangeld werd tussen Oost en West. Deze twee zouden later uitgroeien tot Frankrijk en Duitsland.

Bekend is dat de Noormannen het Valkhof veroverden. Koning Lodewijk III van Oost-Francië nam wraak en sloeg beleg om de burcht. Na lang onderhandelen trokken de Noormannen weg, maar staken eerst de houten pallisaden van de burcht in brand. Dit was in het jaar 880. Hierbij zal de burcht, die waarschijnlijk ook gedeeltelijk van hout was er wel niet zonder kleerscheuren vanaf zijn gekomen. Eerst in 891 zou er weer een vorst zijn verblijf op de burcht hernemen; het was Arnulf van Karintië.

Het lukte Keizer Otto I, bijgenaamd de Grote, om een stabielere toestand in zijn Rijk te bewerkstelligen. Hij bezocht in 949 het Valkhof. Ongetwijfeld was het kasteel, dat in 880 schade had opgelopen, alweer grotendeels hersteld.

Toch zou het nog anderhalve eeuw lang roerig blijven. Het toppunt was wel in 1047 toen de burcht belegerd werd door twee leenmannen van de keizer: Boudewijn van Vlaanderen en Godfried van Lotharingen. Zij brandden de burcht grotendeels plat. Keizer Frederik Barbarossa liet pas rond 1150 de burcht weer opbouwen.

Bouwkundige kenmerken

Misschien dateert het octogoon in zijn gerestaureerde vorm uit de tijd rond 940. Alle elementen van de vroeg-Ottoonse stijl zijn immers aanwezig. Maar zeker lijkt wel, dat de oude fundamenten opnieuw werden gebruikt. Enkele van de acht (geknikte) pilaren van het octogoon zijn ook hoger gefundeerd, hoewel het fundament ondertling verbonden is en feitelijk één geheel is.

We zouden daaruit voorzichtig kunnen concluderen dat een oorspronkelijk kerkje verwoest werd, en dat delen van het oude fundament hergebruikt konden worden. Na de verwoesting van het oude kerkje heeft men ook de vloer hoger gelegd.

De bogen tussen de acht pilaren, zowel boven de galerij als boven de begane grond, vertonen wigvormige tufstenen. In de voorgevel van de kapel zagen we dit niet. Bij het vernieuwen van de pilaren werd ook rekening gehouden met het veranderde niveau, de nog behouden gebleven pilaren zullen bij de nieuwbouw betrokken zijn.

Tamelijk regelmatig is ook het tufsteen metselwerk van de octogoon, tot aan de tambour boven de galerij. Deze is later, in de gotische tijd, verhoogd met baksteen. Dit is vooral nog aan de buitenzijde van de kapel goed te zien.

De Ottoonse stijl is vooral zichtbaar in het metselwerk, de bogen en de slanke zuiltjes (zie foto). Er bevinden zich tussen de pilaren van het octogoon per verdieping acht grote rondbogige openingen. Op de galerij worden deze steeds doorbroken door een slank zuiltje met daarop een halve dobbelsteenvormige kapiteel (teerlingkapiteel) en afgesloten met een tweeling-arcade.

Aan de buitenranden worden deze acht tweeling-arcaden, die zuiver halfringvormige 'schilden' hebben, steeds gedragen door dekstenen met een afgeschuinde kant. Deze dekstenen maken onderdeel uit van de tufstenen pilaren.

Dit type deksteen vinden we ook terug in de 'tweeling-pilaren' op de begane grond; een in de Karolingische tijd ongebruikelijke vorm. De gelijkenis met de dekstenen op de bovengalerij biedt geen enkel probleem. De acht pilaren bestaan niet geheel uit doorlopend metselwerk, maar zijn van binnen met puinstukken gevuld. De mortel is grijs en onderscheidt zich duidelijk van de rest. De zeer archaisch aandoende vensters hebben hun parallellen in de Lebuïnuskerk te Deventer. Deze vensters en ook andere voorbeelden dateren uit het midden van de 11e eeuw.

Conclusies

Het is duidelijk dat de Dom in Aken (vroeger paleiskapel) het onmiddellijke voorbeeld is geweest bij de stichting van de Nicolaaskapel op het Valkhof, hoewel 'onze' kapel wel primitiever van bouw is. Na het verwoesten van de burcht door de Noormannen in het jaar 880 kunnen de Ottonen de kapel in de 10e eeuw weer opgebouwd hebben als een centraalbouw met gebruikmaking van de oude fundamenten. In 1047 viel het Valkhof

opnieuw ten prooi aan verwoestingen. Hoewel er van brand sprake is geweest, is het tot op heden niet geheel duidelijk of ook de kapel brandschade geleden heeft. Alleen de voorbouw toont in het gewelf aan de binnenzijde zwarte verkleuringen op de restanten van het stucwerk.

Hoewel Dieter Weirich bij zijn mening blijft dat de Nicolaaskapel een schepping van Karel de Grote moet zijn, spreekt hij zichzelf duidelijk tegen zoals uit het bovenstaande wel blijkt.

Toch moeten we zeggen dat duidelijk blijkt dat de voorbouw, als Westwerk gezien, veel ouder of oorspronkelijker is dan de rest van het gebouw.

De rest van het gebouw heeft kenmerken uit de Ottoonse tijd en uit de 11e eeuw, met verregaande restaureringen in baksteen uit de 14e eeuw. In deze laatste periode werd ook een deel van de oorspronkelijk Romaanse vensters vervangen door driepasvensters. Ook werden in de omgangen, zowel op de begane grond als op de galerij, gewelven aangebracht. De vloer op de galerij werd hoger zodat de acht bogen en de zuiltjes ingekort moesten worden.

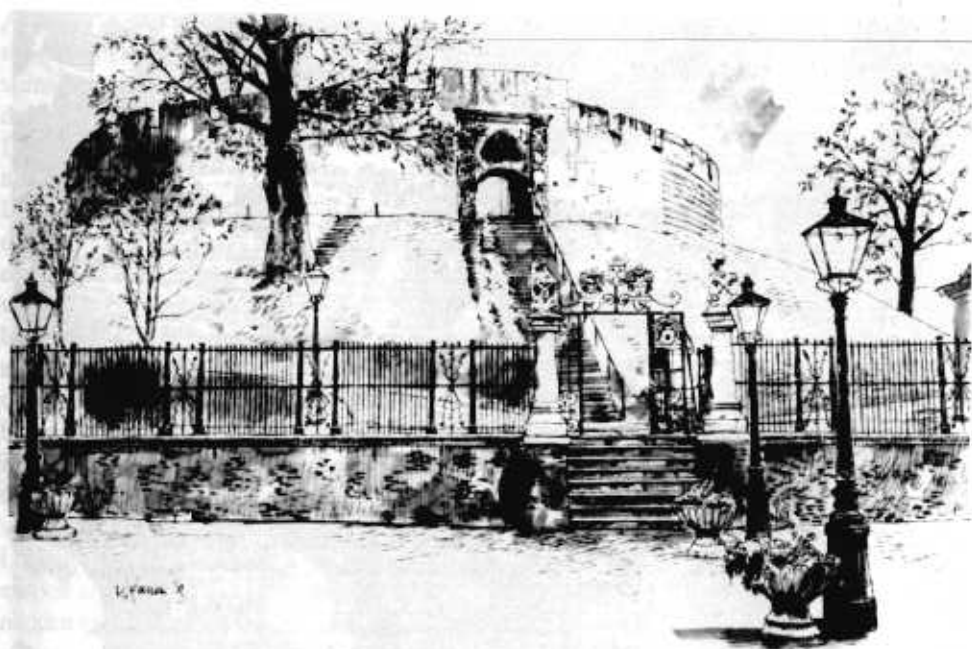
Het zal altijd wel een mysterieus raadsel blijven, wanneer de Nicolaaskapel op het Valkhof ontstaan is. De vraag wie gelijk heeft zal nog wel enige pennen in beweging brengen. Een oplossing zou zijn: *"Als de stenen eens spreken konden"*.

Literaturopgave

- J.J.Weve: *De Valkhofburcht te Nijmegen - deel II: De Achthoekige Burchtkapel*. Nijmegen, 1925, in manuscript.
- Idem, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van Nijmegen*. Nijmegen, 1942.
- H.Hörmann: *Santa Severin zu Passau*. Passau, 1935.
- D.Ozinga: *De Romaanse Kerkelijke Bouwkunst*. Amsterdam, 1949.
- Kees van der Ploeg: *Langs oude Gelderse kerken*. Baarn, 1977.
- A.Verbeek: *Zentralbauten in der Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle*. Uit 'Das Erste Jahrtausend - II'.
- J.J.M.Thürmers: *De kunst van het Maastland*. 1971.
- E.H. ter Kuile: *De kerk van Alfien aan de Maas in haar oudste gedaante*. Uit bulletin K.N.O.B., 1952.
- J.J.W.F. van Agt: *Die Nikolauskapelle auf dem Valkhof zu Nymwegen*. Uit 'Karolingische und Ottonische Kunst'. Wiesbaden, 1957.
- Henk Schoonwater: *Als stenen eens spreken konden - deel II: Een gevel als een reliëf*. Valkhofnieuws, 1995-2.
- Dieter Weirich: *Zur Baugeschichte der Zentralkirche auf dem Valkhof zu Nijmegen*. Uit tijdschrift 'Das Münster', heft 5-6 1955.

De vroeg-romaanse zg. 'Keizerzaal' in de St. Servaas te Maastricht. Ook hier een rondboog bestaande uit afwisselende stukken tuf- en baksteen.

Afb. 1: De Burcht van Leiden (Bron: Buro AD, Amersfoort).

DE BURCHT VAN LEIDEN

Door *Cornelis van Tilburg*

De Burcht van Leiden dateert van voor het jaar 1000 en kan, evenals het Valkhof, tot de oudste kastelen van Nederland gerekend worden. Er zijn meer overeenkomsten: ze staan allebei op een heuvel en in beide bouwwerken is Romeins bouw materiaal gebruikt. In tegenstelling tot het Valkhof geniet de Burcht van Leiden buiten Leiden nauwelijks bekendheid; met deze bijdrage hoop ik daarin verandering te brengen.

Beschrijving

De Burcht is gelegen in het centrum van de binnenstad van Leiden, op de plaats waar Leiden ook is ontstaan: aan de samenvloeiing van Oude Rijn, Nieuwe Rijn, Mare en Vliet. Het is een mottekasteel, gelegen op een " 12 meter hoge, kunstmatig opgeworpen heuvel, waarvan het woongedeelte (de donjon) niet meer aanwezig is, maar waarvan de contouren bij een restauratie in de jaren zestig weer zijn aangebracht.

Gewoonlijk komt men bij de Burcht via de Burgsteeg. Hier staat een monumentaal 17e-eeuws poortgebouw (uit 1658) van zandsteen, ontworpen door de Leidse stadsarchitect Willem van der Helm. De poort heeft twee torens en wordt bekroond door een leeuw met de tekst *Pugno pro Patria*¹, aan weerszijden geflankeerd door twee torentjes.

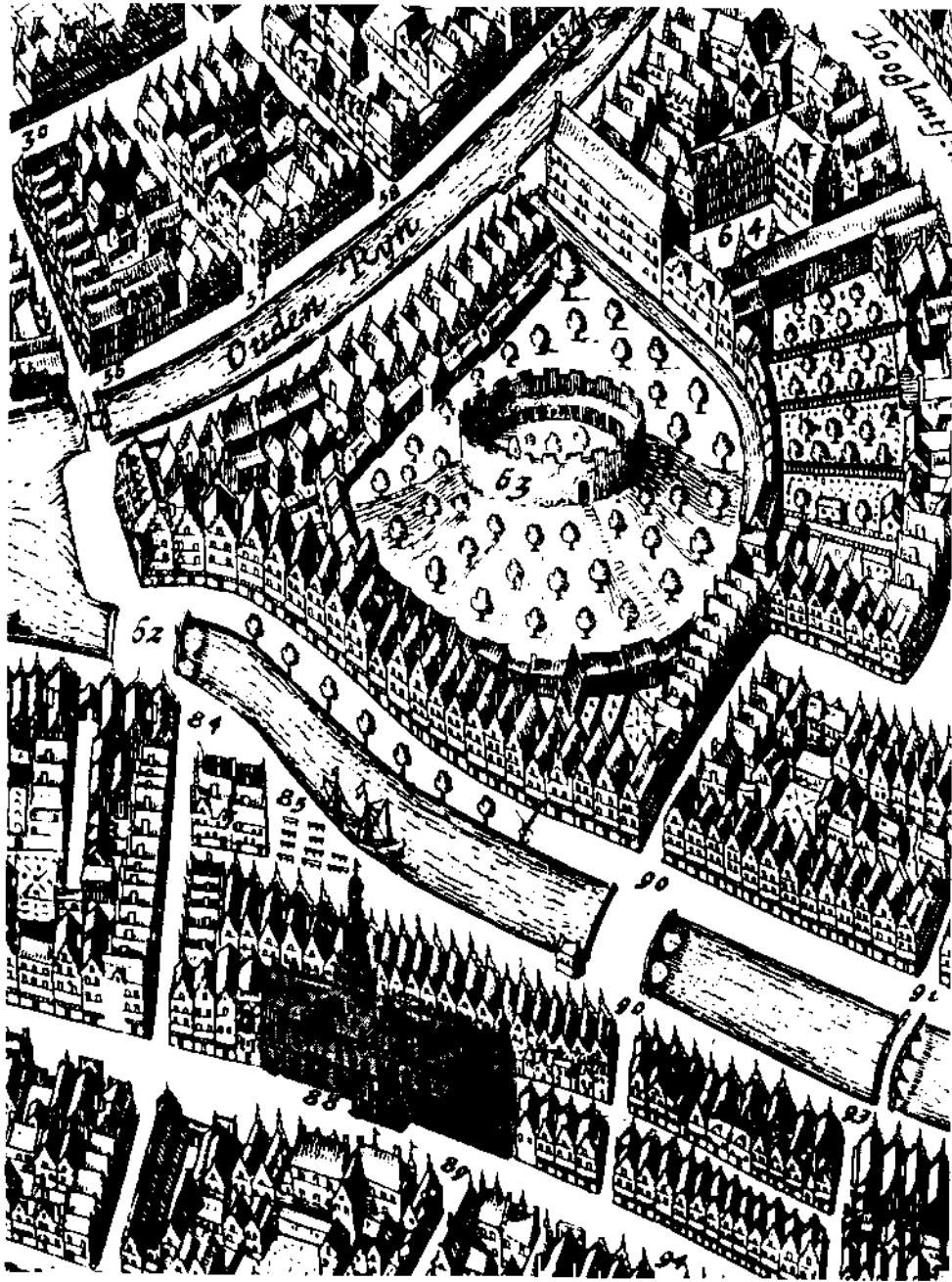
Door deze poort komt men op het voorplein vanwaar men uitzicht heeft op de Burcht. Een monumentale trap voert rechtstreeks van het plein naar de poort waar de donjon heeft gestaan. Een tweede uitgang van het plein wordt gevormd door het Van der Sterrepad; op deze plaats liep vroeger een grachtje tussen de beide Rijnarmen, de burchtgracht. Het plein zelf wordt aan drie kanten door gebouwen omringd (waaronder het vroegere Heerenlogement uit 1652, nu in gebruik als openbare bibliotheek); de vierde zijde bestaat uit een hoog hek met een poort, die versierd is met wapens van de vroegere burggraven van Leiden.

Door deze poort wordt de heuvel bereikt, vanwaar men de burchtmuur niet alleen via bovengenoemde trap, maar ook via paden die zich om de heuvel heen slingeren. Volgt men de trap, komt men in de (huidige) hoofdboort die rijk versierd is. Volgt men de paden, komt men aan het achterpoortje, dat tijdens de restauraties van 1964 en 1970 opnieuw is aangebracht; dit was in de middeleeuwen de enige toegang.

Het vloerniveau van de binnenplaats van de burcht is met ongeveer een meter verlaagd naar het middeleeuwse niveau. Om de fraaie, hoge bomen te sparen die hier groeiden, heeft men het toenmalige niveau intact gelaten, waardoor deze bomen nu op een heuveltje binnen de burchtheuvel staan.

Vanaf de binnenplaats zijn de contouren van de vroegere donjon duidelijk zichtbaar, evenals de gereconstrueerde waterput. Van deze waterput werd vroeger beweerd dat die zeer diep was en uitkwam in een onderaardse gang, die naar Katwijk liep.

De burchtmuur is te beklimmen en vanaf hier heeft men een fraai uitzicht over Leiden, vooral op de nabijgelegen Sint Pancras- of Hooglandse Kerk.

Afb. 2: De Burcht van Leiden op een plattegrond uit het begin van de 17e eeuw.

Geschiedenis

Hoe oud de Burcht precies is, weet men niet. Reeds in de 16e eeuw was bekend dat de geschiedenis van het mottekasteel zeer ver terugging. Een kroniekschrijver (Van der Houve) beweerde dat de burcht in het jaar 400 gesticht moest zijn; gebouwd door de Friezen en Saksen, toen ze uit Engeland werden verjaagd en terugkeerden. Anderen gaven de Burcht een nog hogere ouderdom en meenden dat hij gebouwd was door de Romeinse veldheer Drusus. Zelfs de naam zou bekend zijn: *Lugdunum Batavorum*, de Latijnse naam voor Leiden.

In werkelijkheid is de Burcht echter niet zo oud. Volgens de meest recente inzichten (uit 1996) dateren de oudste lagen van de heuvel uit de 10e eeuw. Tussen 950 en 1000 is de heuvel opgeworpen tot een hoogte van 7 B 8 meter, bestaande uit klei en graszoden. De heuvel zal een meervoudig doel hebben gehad: in tijden van overstromingen konden de mensen hierheen vluchten, er kon tol worden geheven op het scheepvaartverkeer over de Rijn en beveiliging bieden tegen plunderende Noormannen. De Rijn was een ideale toegangsweg naar Utrecht en het lijkt mij dan ook niet onwaarschijnlijk dat de Burcht gebouwd is op initiatief van de bisschoppen van Utrecht.

Na het jaar 1000 werd de heuvel verhoogd tot zo'n 12 meter en voorzien van een houten palissade; rond 1150 kwam er de stenen muur zoals wij die kennen. Die was toen nog geheel van tufsteen, afkomstig uit het vervallen Romeinse castellum Matilo. In de theorie van de 16e en 17e eeuwse

geleerden blijkt dus toch een kern van waarheid te zitten...

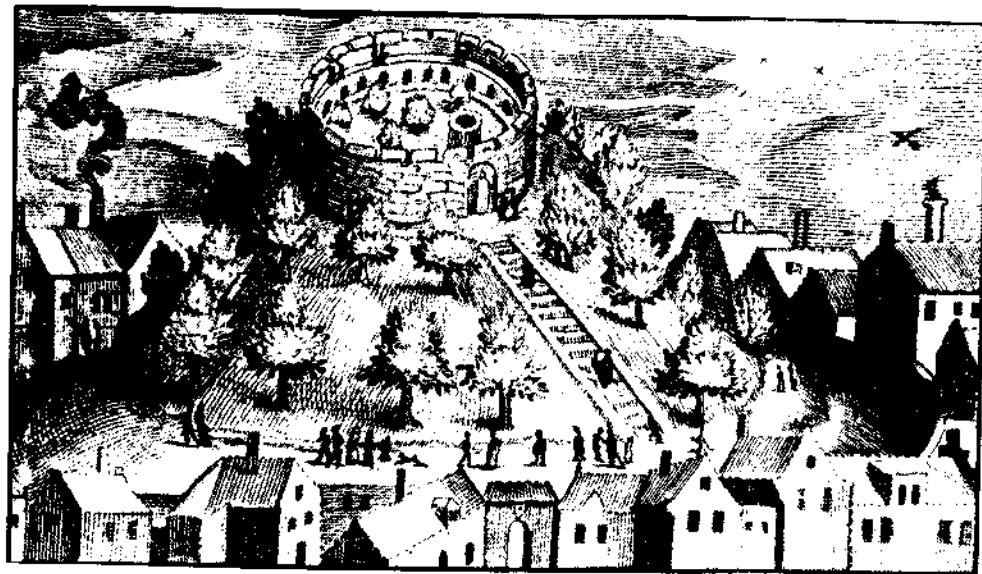
Hoewel reeds in 1143 sprake is van een burggraaf (met de naam Alwinus Castellanus) wordt pas in 1203 de Burcht voor het eerst genoemd. In dat jaar beleegert graaf Willem I vanuit Leiden de burcht, waarheen zijn nicht Ada gevlucht is. Korte tijd later wordt de burcht veroverd. Als gevolg hiervan is de burchtmuur zwaar beschadigd; als nieuw bouwmaterial wordt nu baksteen gebruikt. In de daaropvolgende eeuwen wordt de Burcht beheerd door burggraven van de geslachten Van Cuyck, Van Wassenaer en De Ligne.

Van een militaire betekenis is dan echter geen sprake meer; Leiden, dat waarschijnlijk reeds in het begin van de 13e eeuw stadsrechten kreeg en in de 13e, 14e en 15e eeuw ingrijpende stadsuitbreidingen ondergaat, bouwt immers nieuwe muren en verdedigingswerken, waardoor de Burcht in het midden van de stad komt te liggen. Al in 1404 wordt het zuidelijk gedeelte van de burchtgracht, die om de heuvel heenliep, overbouwd.

In de late middeleeuwen en daarna wordt de Burcht dan ook niet meer belegerd. Ook het roemruchte beleg van de Spanjaarden en het daaropvolgende ontzet in 1574 heeft geen invloed op het bouwwerk gehad; de stad wordt wel uitgehongerd, maar niet beschadigd.

De burggraven beheerden de Burcht tot 1651; toen werd het geheel voor / 70.000,- verkocht aan het stadsbestuur.

In de 17e eeuw was de Burcht een toeristische attractie, die men tegen betaling

Afb.3: De Burcht van Leiden, gezien vanuit het zuidoosten, plm. 1700 (Bron: Bureau Voorlichting Gemeente Leiden).

van een 'dubbeltien' kon bezoeken. De heuvel was beplant met fruitbomen en er liepen reeën rond. Onder de binnenplaats werden in 1692 waterkelders aangelegd, die de Visfontein aan de Vismarkt (ten zuiden van de Burcht) van water moest voorzien. Het water werd d.m.v. een rosmolen naar de reservoirs gepompt en bereikte de fontein via loden pijpen.

In 1885 vond herstel van de burchtmuur plaats, waaruit mag worden geconcludeerd dat de Burcht toen in slechte staat

verkeerde. Vier jaar later vond het eerste archeologische onderzoek plaats, waaruit bleek dat voor de pijlers van de bogen aan de binnenzijde Romeins materiaal was gebruikt. In 1923, 1949, 1964 en 1969 vond opnieuw archeologisch onderzoek plaats. In laatstgenoemd jaar werd ook het ludieke idee gelanceerd om de Burcht in te richten als berenverblijf.

In 1996 en 1997 vonden de laatste restauratiewerkzaamheden plaats, waarbij de burchtheuvel en de binnenzijde van de Burcht een grondige opknappbeurt kregen.

Noten:

1. Ik vecht voor het vaderland (Lat.) (CVT)
2. Lit, R. van: *Kastelen en buitenplaatsen in Rijnland* Arnhem, De Walburgers 19..., blz.18.
3. Montagne, A.: *De Stad Leiden. Album bevattende eenige afbeeldingen der Voornaamste Hoofdgebouwen en Fraaiste Gezigten in en nabij de Stad Leiden.* Leiden: Courvée, plm. 1860, blz.9.
4. Lange tijd heeft men geloofd dat dit de naam was van het Romeinse fort van waaruit Leiden ontstaan zou zijn. Hoewel er al eeuwen twijfel over bestaan heeft, is pas in deze eeuw definitief vastgesteld dat het Romeinse fort *Lugdunum* westelijker lag, bij Katwijk, aan de monding van de Rijn. Overigens gebruikt de universiteit nog steeds de woorden *Lugdunum Batavorum* in het wapen.
5. Dit castellum lag ten oosten van Leiden, in de huidige wijk Roomburg. Het wordt momenteel opgegraven en onderzocht; de opgravingen hebben o.a. geleid tot de vondst van een fraai gezichtsmasker.
6. *Kastelen en buitenplaatsen in Rijnland*, blz.17.
7. Gemeente Leiden (Buro Voorlichting): *Kijk op Leiden*, blz.7.
8. *Project Burcht*.
9. *Kastelen en buitenplaatsen in Rijnland*, blz.17.
10. *Project Burcht*.
11. Moerman, I.W.L. (red): *Niet gebouwd Leiden*. Utrecht, Matrijs 1987, blz.92.

St.Maartenskapel/Barbarossa-ruïne in 1865; Het borstbeeld was al zestig jaar verdwenen. Houtgravure naar pentekening van J.C. Greive jr.

EEN BORSTBEELD VAN NAPOLEON OP HET VALKHOF

Nijmegen in de Franse Tijd

Door Henk Schoonwater

De tweede helft van de achttiende eeuw wordt gekenmerkt door een langzaam groeiende ontevredenheid onder de lagere bevolkingsklassen. Adel en geestelijkheid leefden in weelde, terwijl een groot deel van de onderdanen waarover zij regeerden met moeite het geld verdienden door de arbeid van hun handen.

De bekende Zonnekoning Lodewijk XIV is het meest bekende voorbeeld van extreme geldverkwisting. Geen wonder dat vooral zijn nageslacht daarvoor moest boeten.

Tegen het einde van de achttiende eeuw brak de Franse Revolutie uit. Dat revoluties uit de hand lopen is bepaald geen uitzondering; zo ook in Frankrijk. Onder het voorwendsel *Liberté - Egalité - Fraternité* (Vrijheid - Gelijkheid - Broederschap) werden in Frankrijk uiteindelijk honderdduizenden onschuldigen vermoord. Zo raakte bijvoorbeeld het departement Landes [ongeveer tussen Bordeaux en de Pyreneeën] vrijwel geheel ontvolkt.

Voor zover niet vernield, nam de revolutionaire regering alle bezittingen in beslag.

Als verlamd zag de rest van Europa toe. En al spoedig zag Frankrijk de kans om een behoorlijk deel van West-Europa onder de voet te lopen met hun vaak schamel geklede soldaten, spottend de *sansculotten* (mannen-zonder-broek) genoemd. Ook Nederland ontkwam daaraan niet.

De Stadhoudertlijke regering was ontaard in een dictatuur van de aristocratie. De algemene ontevredenheid uitte zich in een opkomend patriotisme. De Oranje-regering werd gehegeld in schotschriften, in borden en kommen met hatelijke opschriften etc. Het werd zelfs zó erg dat Prins Willem V

in 1785 met zijn gezin Den Haag ontvluchtte en een rondreis door de Republiek begon, om uiteindelijk in Nijmegen neer te strijken, en tijdelijk zijn intrek te nemen op de Valkhofburcht.

De Oranjes op de burcht

Evenals de beide Hollanden waren in Nijmegen de Patriotten weliswaar sterk in aantal en hadden zij eerder pogingen aangewend om de plaatselijke magistratuur (stadsbestuur) te 'zuiveren' van verdachte, Oranje-gezinde figuren. Dit lukte evenwel niet; het bestuur van de stad probeerde zich zo neutraal mogelijk op te stellen en koos feitelijk geen partij. Zo was de bekende oudheidkundige en raadslid Johan In de Betouw - later burgemeester - een gematigd patriot, terwijl Burggraaf van Lijnden Oranjegezind was. Zo bleef Nijmegen een oase van relatieve rust, waarin het Stadhoudertlijk gezin zonder problemen verbleef van november 1786 tot en met september 1787.

Tegen het einde van het Stadhoudertlijk verblijf op de Valkhofburcht moesten drie Pruisische regimenten ter sterkte van 7.000 man te hulp komen om het prinselijke gezin te beschermen en het Stadhoudertlijk gezag in de Republiek te herstellen.

In 1792 werd de 20-jarige erfprins Willem Frederik [de latere Koning Willem I] die

vijf jaar daarvoor nog met ouders familie en hofhouding op het Valkhof gewoond had, verblijd met een zoon [dit zou de latere Koning Willem II worden].

In Nijmegen was het Oranje-gevoel was kennelijk helemaal terug, want de stad schonk een gouden doos ter waarde van f2.000,- met daarin een gift van f10.000,-

Ondertussen vorderden de veroveringen van de Franse revolutionairen in Europa. De Raad van de stad besloot al vroeg, op voorstel van raadssecretaris Roukens, de voornaamste documenten van het stadsarchief buiten de stad in veiligheid te brengen. Ondertussen plaatste de genie een scheepbrug, op de plaats van de gierpont, om de te hulp geschoten Engelse troepen eventueel te evacueren. Maar ook al kapten men rond de wallen talloze bomen, zodat men de Franse vijand zou kunnen zien aankomen, mocht dit niet baten omdat er nauwelijks kanonnen waren en veel te weinig munitie.

Franse bezetting - Bataafse Republiek

Toen de strijd eind oktober 1794 begonnen was, koos het Britse hulptleger dan ook ijlings het 'hazepad' over de Waal. Een bijeengeraapt garnizoen van 7.600 man zou de stad moeten verdedigen. De zware beschadiging van de scheepbrug door beschieting, was er de oorzaak van dat het garnizoen in de val kwam te zitten.

Er zat niet anders op dan de stad over te geven, zeer ter opluchting van de burgers die al enkele bombardementen hadden moeten doorstaan. In tegenstelling tot de Engelsen gedroegen de Franse troepen zich zeer gedisciplineerd; er werd niet geplunderd.

Nijmegen was er dus nogal genadig vanaf gekomen, ook al waren veel huizen zwaar

beschadigd en liep de "*Frustendomsburcht*" [de Valkhofburcht] eveneens schade op. Maar de ideeën-wereld van de Franse revolutie kondigde zich al aan. De plaatselijke predikanten riepen op tot een bidstond waarin het "*Oppervezen*" gedankt kon worden "*voor de genaadige verlossing*". Maar al spoedig ontwaakte de burgerij uit de droom van een door de Fransen voorspelde betere wereld in de nieuwe 'Bataafse Republiek'. Al gauw kwamen er allerlei tekorten. Vooral de meest noodzakelijke voedingsmiddelen stegen enorm in prijs voor zover ze niet in de bekende zwarte handel verdwenen. Ook al werd met veel ceremonieel op de Grote Markt een gekapte zware den neergezet als vrijheidsboom, afkomstig uit de Duckenburg; de toestand voor de gewone man en vrouw werd er niet beter op. In diverse toespraken noemden de nieuwe bestuurders hun burgers nu Batavieren. Het leek er inderdaad veel op, dat dit levensniveau wel bereikt was!

De Fransen poogden in eigen land en in andere landen waar zij de macht hadden alle herinneringen aan de vroegere 'feodale' macht uit te wissen. In de Zuidelijke Nederlanden (België) en Westelijk Duitsland waren kerken, kloosters en kastelen leeggeroofd en verwoest. Hun schatten verdwenen in de smeltkroes. Hier in Nederland was echter niet veel meer te halen; dat had de Reformatie al in de 16e en 17e eeuw gedaan. Aan de kastelen kon men zich nog wel te buiten gaan. Verschillende kastelen werden in die tijd geplunderd en afgebroken. Zo brandde het kasteel van Batenburg aan de Maas onder bedenkelijke omstandigheden af.

Afbraak van de Valkhofburcht

Het Valkhof zou enkele jaren later ook aan vernietiging ten offer vallen, nog wel door het toedoen van eigen landgenoten.

Het begon al in 1795 toen de steden Tiel en Zaltbommel tijdens een vergadering van hun kwartier tekeer gingen tegen de 'valselijke' voorrechten die Nijmegen bezat. Onder meer was dat zichtbaar in het voeren van de keizerlijke dubbelkoppige adelaar in het stadswapen. We waren toch allemaal gelijk, nietwaar? Dus weg ermee. De adelaar moest vervangen worden door een gouden leeuw. Maar Johan In de Betouw betoogde dat de keizerlijke adelaar al zó geplukt was, dat deze links noch rechts meer kon vliegen! Uiteindelijk trok men het voorstel in. Maar de twee steden bedachten een ander plan. Nijmegen maakte aanspraak op het voordurend voorzitterschap tijdens Lands- en Kwartierdagen; dit was een ongelijkheid die niet voort mocht duren. Protesten van de Nijmeegse kant hielpen dit maal niet, zodat dit veranderd werd.

Maar daar stond nog de burcht op het Valkhof, die feodale steenklomp uit een verafschuwd tijdperk. Die moest er nu aan geloven onder het voorwendsel dat de onderhoudskosten van dit bouwwerk de provincie als eigenaar boven het hoofd groeiden.

In een vergadering van de Gelderse Landdag te Zutphen werd de sloop bekrachtigd. Vanwege het geldelijk gewin - de tufstenen waren immers bruikbaar materiaal voor het maken van cement - verkocht men de burcht aan de slopers C. Dekker uit Westzaan en C. van der Aa uit Haarlem. De stad Nijmegen kon beide kapellen van de provincie kopen zodat deze buiten de sloop gehouden werden. In

september 1797 was de verwoesting na bijna anderhalf sloop zo goed als voltooid.

Bezoeken van Koning Lodewijk Napoleon

Ondertussen was het politieke landschap danig veranderd. In Frankrijk had de revolutie haar eigen kinderen vermoord zoals te verwachten was. Op het toneel was Napoleon Bonaparte verschenen. Hij bracht orde op zaken, dat kan in zijn voordeel gezegd worden. Tegelijk zorgde hij er voor, dat verschillende familieleden er een goede baan aan over hielden. Zo werd de Nederlandse Raadspensionaris Schimmelpenninck terzijde geschoven om plaats te maken voor de jongere broer van Napoleon, "*Prince Louis*", die in mei 1806 als Koning Lodewijk Napoleon naar Holland gestuurd werd. Al in 1805 was Lodewijk Napoleon in ons land geweest, en zelfs in Nijmegen als bevelhebber van een leger dat een Pruisische dreiging moest afwenden. Uit de stadsrekenboeken blijkt dat twee nachtwakers gepost waren bij het hoofdkwartier van Zijne Hoogheid.

Aanvankelijk was hijzelf onverschillig voor de koninklijke eer. De Hollanders vonden het wel een goede oplossing, vooral omdat allerwege de geruchten circuleerden dat het Nederlandse gebied bij Frankrijk ingelijfd zou worden.

Reeds in juni 1806 trok een commissie uit de Raad naar Den Haag "*ter complimenteering*" van Zijne Koninklijke Majesteit, en ook om hem te verzoeken een bezoek aan Nijmegen te komen brengen. Deze "*blijde incomste*" van de nieuwe koning in Nijmegen vond al op 20 juli plaats. Bij die gelegenheid bood men aan Zijne Majesteit twee stadsleutels van

verguld koper aan op een rood-fluwelen kussen. Nog steeds moeten deze sleutels met het bijbehorende kussen zich in het Gemeentemuseum bevinden.

De koning bezocht Nijmegen opnieuw in juli 1808. Voor de derde maal zou hij overnachten in het huis van baron van Nyvenheim op het Kelfkensbos nabij de Belvédère. Immers: de Valkhofburcht, die als koninklijk onderkomen had kunnen dienen, bestond niet meer!

Zoals gebruikelijk begroette men de vorst door het gelui van alle klokken en het ontbranden van het geschut. Burgemeester Sanders van Well en de Raad der stad ontvingen Lodewijk Napoleon met de erewijn. Hierna lieten zij hem de bezienswaardigheden van de stad zien, een voor die tijd zeer modern toeristisch gebeuren.

Voor al dan niet - Romeinse oudheden schijnt de koning veel belangstelling te hebben getoond. Hij werd dan ook deskundig rondgeleid door de nu al op jaren zijnde Johan In de Betouw. Zijn interesse ging zelfs zo ver, dat hij bevel gaf om verder te graven naar oude resten van de Romeinse beschaving. Dit gebeurde onder leiding van In de Betouw; er werd gegraven op de Holdeurn bij Berg en Dal. In zoverre had men succes omdat er ongeveer 100 legioen-stenen werden ontdekt.

Ook liet men de koning de Nijmeegse vestingwallen zien. Reeds toen voelde men de benauwenis die een vesting gaf. Dit was temeer aan het licht gekomen toen men tijdens de belegering door de Fransen in 1794 aan alle kanten ingesloten was, en verdedigen geen enkel nut meer had. Blijkbaar zag Lodewijk dit ook in. Nu de

dreiging van de Duitse vorsten door de overwinnen van Napoleon bij Austerlitz geweken was, had Nijmegen als grensvesting geen militair belang meer.

Er werd per koninklijk decreet besloten dat alleen de vestingwerken buiten de muren van de stad geslecht mochten worden. In de 17e eeuw waren zij door de bekende vestingbouwkundige Menno van Coehoorn ontworpen. Het slechten kwam ten koste van de stad maar de walmuren, bruggen en poorten moesten behouden blijven. De opbrengst van de sloopmaterialen van de fortificaties zou aan de stad ten goede komen.

De toenmalige burgers mocht het toch wel een verademing hebben geleken want zij konden geen stap buiten de stadsmuren zetten of zij stielen op grachten, wallen en muren. Op het vrijkomende terrein zou o.m. een 'werkhuis' of 'armenfabriek' moeten komen.

Helaas heeft het besluit weinig uitgehaald, want toen Napoleon eenmaal verslagen was in 1814 werd Nijmegen weer tot vestingstad verheven. Pas in 1878 kon de gemeente de vestingwerken en grond weer van het Rijk terugkopen voor de lieve som van bijna f200.000,-

In hetzelfde koninklijke decreet werd gesteld, dat twee van origine katholieke kerken aan hun rechtmatige eigenaren teruggegeven moesten worden. Het waren de Regulierenkerk aan de Molenstraat [nu Canisiuskerk] en de Broerstraatskerk.

Al vroeg had Lodewijk van zijn keizerlijke broer het advies meegekregen, om het katholieke deel van de Nederlanders vóór zich te winnen. Deze groep was immers ruim twee eeuwen onderdrukt geweest; door hen te bevoordelen kon het een

betrouwbare aanhang van de koning worden. Toch wilde Lodewijk in Nijmegen de zaak blijkbaar niet op de spits drijven; de St. Stevenskerk mocht protestants blijven.

In 1809 kwam de koning opnieuw vanuit Holland. Onderweg was hij bijna verdrinken; het was hoog water en zware ijsschotsen dreven op het water. De dijken waren niet alleen door water ingesloten maar ook door het ijs. Toen het ijs op de rivier uiteindelijk in beweging kwam raakte de koets van de koning klem in het ijs. Omwonenden schoten met een bootje te hulp en brachten hem naar Gorcum. Pas in februari kwam hij over de Waal te Nijmegen aan; hij had ondermeer het Huis Oosterhout aanschouwd dat door de dijkdoorbraken vernield was. Op zijn verzoek liet men in de Nijmegen vanwege de zware tijden alle plichtplegingen achterwege.

Nijmegen onderdeel van Frankrijk

Dat Lodewijk Napoleon bij de Nederlanders aardig populair werd, en regelmatig het Nederlandse belang vóór het Franse liet gaan, viel bij zijn broer de keizer niet in goede aarde. Deze vond zijn jongere broer te zacht van aard en te toegevend. Vooral met het oog op de komende veroveringen in het oosten moesten er veel jongelui in de keizerlijke dienstplicht. Dat stuitte op weerstand en om deze te breken vond Napoleon dat er met harde hand geregeerd moest worden.

Begin 1810 werden alle gebieden ten zuiden van de Waal bij het Franse keizerrijk ingelijfd. Nijmegen werd grensstad met het Koninkrijk Holland; Franse douaniers patrouilleerden over de Waalkade. Het dorp Lent lag nu in het buitenland!

Voor administratief veranderde er veel. Nijmegen behoorde niet meer tot de provincie Gelderland, maar tot het nieuwe "Departement des Bouches du Rhin" met 's-Hertogenbosch als hoofdstad. Nijmegen was nu niet meer dan hoofdplaats van één van de drie arrondissementen. De Franse Franc werd de officiële munt en de burgemeester werd als "maire" aangeduid. Ook het restant van het Koninkrijk Holland boven de Waal werd een half jaar later bij Frankrijk ingelijfd; Lodewijk Napoleon werd door zijn broer tot troonsafstand gedwongen.

De stad, die zich bij alles maar had neergelegd, raakte al spoedig in rep en roer. Het werd bekend dat Zijne Keizerlijke Majesteit in eigen persoon de stad zou bezoeken met zijn tweede vrouw, de Oostenrijkse keizersdochter Marie-Louise. Alle moeite was echter tevergeefs: zij kwamen voorlopig niet. Een grotere ramp voor Nijmegen was het bekostigen van de ingekwartierde Franse soldaten. Dat kwam het stadsbestuur soms op f8.000,- per week te staan. Een bedrag dat zij niet hadden, en dat zij gedwongen moest lenen van goeude burgers. Nederland moest door de nieuwe verbondenheid met Frankrijk lief en leed dragen; vooral het laatste.

Een nieuwe 'keizer' op het Valkhof

Natuurlijk moest deze eenheid door een zichtbaar teken bevestigd worden. Op de tiende maart 1811 was uit het tweede huwelijk van Napoleon een zoon met de naam Frans Jozef Karel geboren. Dit was een goede gelegenheid om trouw en aanhankelijkheid aan de nieuwe heerser te betuigen. Volgens een brief van de Minister van Binnenlandse Zaken, die reeds het jaar daarvoor was ontvangen, kon men de

kosten van een borstbeeld van Napoleon zo nodig uit de staatskas bekostigen. Hierbij werd gewezen op een aanbod van een zeker Hector Sonnelet. Op gunstige voorwaarden wilde hij een borstbeeld van de keizer vervaardigen uit Carrarisch marmar. De genoemde heer was directeur van het 'Museum voor Schone Kunsten' te Carrara. Ongetwijfeld een goede vriend van de keizerlijke familie.

Hoewel de genoemde brief bijna een jaar in de lade van de burgemeester had gelegen, durfde hij dit aanbod niet zo maar te negeren. Op zijn voorstel zou een commissie, bestaande uit vier leden de zaak nog eens bekijken. Het besluit kwam om op 2 juni, toen de pasgeboren troonopvolger van Napoleon gedoopt werd, deze dag te vieren met een groot feest. De Franse prefect zou een bedrag van 2400 francs geven als bijdrage in de kosten maar het programma beviel Zijne Excellentie niet. Een ander programma, dat opgesteld was door de onder-prefect kon in zijn ogen wel genade vinden.

De burgemeester stuurde dus dit nieuwe feestprogramma naar de prefect met een begeleidend schrijven, waarin hij zijn diep leedwezen betuigde dat de stad onmachtig was om te wedijveren met de eerste steden van het keizerrijk wat pracht en weelde betrof. Maar wat betreft hartelijkheid, de innigheid en oprechtheid van de gevoelens zouden zij niet onderdoen voor de andere steden in het keizerrijk.

De avond tevoren kondigde het geschut het komende feest al aan. En op de eigenlijke feestdag was iedereen al vroeg op, want om 6 uur in de morgen brandde het geschut al

weer los, tegelijk met de klokken die feestelijk luidden.

Vooraf gegaan door de nationale garde en het garnizoen trokken de autoriteiten daarna naar het stadhuis waar twee uitverkoren oudgedienden in het huwelijk traden: een militair en een marketenster. Vervolgens trok de stoet naar de verschillende kerken om daar een plechtig Te Deum, U God loven wij et aanhoren, dit "[...] als dankoffer voor Zyne Majesteit de Koning van Rome en de eerste kerkgang Zyner Verheven Moeder."

Met de Koning van Rome werd de pasgeboren zoon van Napoleon bedoeld die direct na zijn geboorte deze titulatuur kreeg aangemeten; de verheven moeder was natuurlijk de keizerin.

Nota bene werd deze laatste titel tot nu toe slechts aan de Moeder Gods Maria gegeven. Het verhaal vertelt niet of de protestantse Grote Kerk (St. Steven) bij deze kerkgang inbegrepen was, en wat dáár dan wel gezongen werd.

Om 12 uur zouden de autoriteiten naar "Het Hof" gaan. Het park had ondertussen de mooie naam van "Jardin de Charlemagne" [tuin van Karel de Grote] gekregen. Opmerkelijk trouwens, hoe de aard van het Franse revolutionaire gedachtegoed binnen twee decennia haast 180 graden kon draaien. Te laat echter voor de burcht.

De Barbarossa-ruïne, de plaats waarin het borstbeeld zou komen, heette nu "de tempel die Karel de Grote heeft doen herbouwen." Met de geschiedenis nam men het blijkbaar niet zo nauw. Wel betreurde de stad nog steeds de afbraak van de burcht, want in de brief aan de prefect wordt gesproken over "[...] het enig overblijfsel van het paleis van die Grote Keizer, dat de stad terug kocht uit de vernielende handen, die dat

eerbiedwaardige gebouw omver wierpen." Dit komt ook in het raadsbesluit terug. Daarmee wordt de zwarte piet dus duidelijk bij de Gelderse landdag neergelegd!

Het genoemde feest vond zijn besluit door een grootse illuminatie van de stad door middel van de bekende 'vetpotjes', een voorloper van onze waxine-lichtjes. Het werd aangekondigd door het geschut, en het luiden van de klokken om 9 uur in de avond. Alle burgers moesten hun huizen op die wijze verlichten. Ook een verlichte ereboog "[...] aan den inganck van het paleis (sic) van Karel de Grote" was niet vergeten.

De gierbrug en de schuitjes waarop deze rustte was verlicht met lampions. Terwijl spelen en dansen in de verschillende wijken van de stad plaatsvonden, verenigden burgerlijke en militaire autoriteiten zich aan een 'kostelijke maaltijd' met een bal na.

Die dag vond er in de 'Jardin de Charlemagne' nóg een huwelijk plaats. De ereboog stond er toch, zodat het allemaal bijdroeg tot een feestelijk geheel. Het paartje kreeg zelfs een bruidsschat van 600 francs, dat was beloofd, maar deze werd pas 5 maanden later uitgekeerd.

Wat het borstbeeld van Napoleon betreft: het is gebleven bij een eerste steenlegging van het voetstuk in de Barbarossa-ruïne. Op het voetstuk plaatste de commissie één van de gebroken zuilen van de burcht, met daarin het volgende opschrift gebeiteld in vergulde letters: *César et Charlemagne reviverit en Lui* [Caesar en Karel de Grote herleven in Hem]. Daarop kwam een gipsmodel van het toekomstige borstbeeld. Dit werd alleen geplaatst op de zondagen, en

dan moest het nog mooi weer zijn ook! Het is niet bekend of de marmere buste uit Carrara ooit gemaakt is; deze is in ieder geval nooit in Nijmegen aangekomen...

Verwijdering van de buste

Op 13 april 1814, na de val van Napoleon, kwam een raadslid met het voorstel om het monument dat bij raadsbesluit van 6 mei 1811 "[...] ter eere van Napoleon, onzen gewezen soeverein opgerigd was" maar af te breken. Dit voorstel vond onmiddellijk grote bijval en de Raad verzocht de burgemeester "alle overblijfselen van dien geweldenaar te laten wegnemen." De burgemeester werd geadviseerd om er iets anders voor in de plaats te zetten, maar daar is niets van gekomen. Wel stelde nog in 1817 mr. G. van Hasselt, voormalig auditeur en charmeester van Gelderland voor om als zoenoffer in de 'door het borstbeeld van Napoleon ontheiligde ruïne' een vergrote afbeelding van de Nijmeegse snaphaan, een munstuk, te hangen. Hij motiveerde dit als volgt: "dewijl door de beeltenisse van den gruwel van het mensdom, het oudste gebouw in Gelderland, zelfs van het gansche Rijk, verontreinigd was, en dit nog niet herwijdt wierd." Het zoenoffer dat aan Koning Willem I opgedragen zou worden kwam er echter nooit, omdat de koning en van Hasselt het niet eens werden over de uitvoering.

Weve's opgravingen

In 1910 werd besloten, dat de grond binnen de ruïne tot op de oorspronkelijke bevoering zou worden afgegraven. Ook rondom het bouwwerk zou de grondophoging verwijderd worden. Mede door deze werkzaamheden kreeg stadsarchitect ir. J.J. Weve de kans, om

binnen en buiten de ruïne een zorgvuldig archeologisch onderzoek te doen. Het voert te ver om dit te beschrijven, maar de eerste vondst is voor dit artikel interessant.

Weve (p.89): *"Weldra stootte de spade binnen het halfronnd op baksteenmetselwerk dat, blootgelegd een rand van geringe breedte en hoogte bleek, die een zuiver vierkant omsloot. Bij dieper graven werden binnen die rand en in het midden, vier regelmatig bewerkte, in kruisvorm geplaatste trachytblokken aangetroffen, die tezamen een vijfde blok ondersteunden, dat zich in het centrum bevond. De steenblokken kwamen in soort en bewerking overeen met sommige der thans nog op hun oude plaats in de ruïne aanwezige bouwstenen en zijn ongetwijfeld van het gesloopte burchtpaleis afkomstig. Zoals zij thans gevonden werden moeten zij met de hen omgevende rand tot het monument*

behoord hebben, dat de stad in 1811 ter ere van keizer Napoleon liet oprichten, toen hem een zoon geboren werd."

Van het gipsen borstbeeld en de zuil vond Weve geen enkel spoor terug. Over de trachytstenen schrijft hij nog: *"De teruggevonden funderingsblokken doen gedeeltelijk thans als voetsukken dienst onder Karolingische, van het oude paleis afkomstige kapitelen, die vroeger buiten het halfronnd onder de gebouwenfragmenten werden bewaard, maar nu binnen de nis zijn opgesteld."*

Momenteel is een deel van deze burchtfragmenten te bezichtigen in het gemeentelijk museum 'De Commanderie van St.Jan' (50 meter achter de Waag); een ander deel ligt opgeslagen bij de gemeentelijke Dienst Bouwkunde en Volkshuisvesting.

Literatuur-opgave

- H.D.J. van Schevichaven: *Sprokkelingen*. Nijmegen, 1925.
- H.D.J. van Schevichaven: *Penschetsen*. Nijmegen, 1904.
- Dr. Guus Pikkemaat: *Geschiedenis van Nijmegen*. Den Haag, 1988.
- J.J. Weve: *De Valkhofburcht te Nijmegen*. Nijmegen, 1925/1993.
- Commanderie van St.Jan: *Het Valkhof te Nijmegen*. Tentoonstellingscatalogus Nijmegen, 1980.